

ԼՐԱԳԻՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅԼՆ

ԲԱՅՈՒՄԱԾ Ե

Ամբողջ 31րդ տարեշրջանի (1915 զգոստոս-1916 յուլիս) բաժնորգացիներն է 20 ֆրանկ. Թիւրքիայի և Պարսկաստանի համար 10 ֆրանկ, ԿԱՆԻՍԻԿ: Ամսական բաժնորգացիներն է 2 ֆրանկ. Թիւրքիայի և Պարսկաստանի համար 1 ֆրանկ. Կամակ կամ դրամ գրկելու համար 1 ֆրանկ. Կամակ կամ դրամ գրկելու համար 1 ֆրանկ.

M. PORTOUKALIAN
Directeur du journal Armenia
MARSEILLE (France)

ԼԱ ՏԱՐԻ

1915 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1 ԴԷ
(2.8. 1915 Օգոստոս 19)

ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

Խմբագրութիւնը կը կարգաւարտէ համարները և կամ մասամբ միայն կը հրատարակէ իրեն զրկուած գրութիւնները: Պարտաւար է վերագրանալ չհրատարակուած ձեռագիրները: Ծանուցումներ կընդունուին հայերէն և ֆրանսերէն լեզուով: Ծանուցման 1 միջակ գիրը 1 ամիսով կարժէ. 1 չիսագիրը 2 ամիսով: Les annonces en français et en arménien sont reçues au bureau de la Rédaction: Place Alexandre-Labadie, 17

ԲԱՅՈՒՄԱԾ Ե
ԲԱՅՈՒՄԱԾ Ե
"ԱՐՄԵՆԻԱ"
ԼԱ ՏԱՐԻ ԵՐԶԱՆԻՆ
(1915 ՕԳՈՍՏՈՍ — 1916 ՅՈՒԼԻՍ)

Ամբողջ 31րդ տարեշրջանի (1915 զգոստոս-1916 յուլիս) բաժնորգացիներն է 20 ֆրանկ (4 տոյար ամե. թիւերն են 7 րոտը և 50 կպկ. ու. ախան) ամէն տեղի համար, ի բաց ա. եւայ. Թիւրքիայի և Պարսկաստանի, եւ կը գրկուի կէս բաժնորգացիով, այ. ինչն ամբողջ տարեշրջանին համար 10 ֆրանկ բաժնորգացիով: Կարելի է բաժնորգացիութիւնը նաեւ քանի՜ ամիս համար որ ուզուի, ամսական 2 ֆրանկ (40 սէնդ = 75 կպկ.) հաշուելով, կամ 1 ֆրանկ Թիւրքիայի և Պարսկաստանի համար:

Թայմի է արդէն թէ անմիջ. որ ակրմէնիսի Օմանդակն արձանագրութեամբ են մեր հրատարակած Օմանդակն հաշիւան Կանանագրին համեմատ, ի. բաւու. ք կուսնեան Սրմկնիս ստա. նալա. քանի՜ անձի համար որ ուզեն, իրենց ստացած լրագրի ծրարին մէջ գրուելով և կէս բաժնորգացիով, այ. մինքն ամբողջ չըջանին համար 10 ֆրանկ ու կամ ամսական 1 ֆր.ով. Կարելի է նաեւ Օմանդակն նշանակած բաժնորգի հասցէին ուղղակի գրկել թեքթը, է 2 1/2 ֆր. (2 1/2 տր.) բաժնորգացիով:

Մ. ՓԱՐՈՒՄԱԿԱՆ ԶԻՆՈՒՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

	Ֆր. անգ.
Ս. Հայ զիւցակաւոր մը (Բ. տարագր.)	40
Բ. — Է. (Սպասած)	
Ը. Թիւրքիայի Հայերն եւ իրենց զրացիներ (Գրեց Ս. Եւսեփեան)	50
Թ. «Արմենիա»-ի յուշարար (Ա. տարի)	1,40
Ժ. Վր. մ	20
ԺԱ. Թանա Բոցարիս	20
ԺԲ. Նմայիներ Մ. Փարսկաստանի իրաւունքները	15
Ժ. Մի պարզապէս հայերնաւոր (Պարսկաստանի Յեղափոխութեան ծագման պատմութիւնը)	1,40
ԺԳ. Մի՛ գաղափար	20
Մարտէշէն զուրա գրկելու փոփոխութիւնը կը վճարուի հրատարակողին:	

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Տաւապիտ Հայաստան. — Հայաստանի դրոշմիւնը եւ Մագիւ. — Տրապիզոնի Հայերի վիճակը. — Հայ փախուստականների վիճակը. — Պայքարը. — Վանի ծովին համար շոգեմաններ. — Ռուս զորքանակը Թիւրքմանիստանի մէջ. — Ֆրանսական ռազմավարէն. — Տարտանէ. — Համեմատական պատերազմը. — Կամակաստութիւն. — Ծանուցումներ:

ՏԱՌԱՊԵԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

(Շար. 4րդ Թուէն եւ վերջ)

Չուելու արհաւիրքը

Ականատես անձի մը հետ խօսակցեցաւ որ դաւաններու ներքին Կ. պոլիս համարչած պահանջներով եւ այս պարագային ժողովրդեան տարագրութեան և աքսորի գործագրութիւնը Յիսուսէն մինչեւ հարիւրաւոր անձինք զինուորներու կողմէ համախմբուելով կը տարուէին երկրին միւս կողմը: Դերուներն որ ձիու միայն հեծած զինուորներու հրամայած արագ քայլափոխը չէին կրնար կատարել, կը ձեռնուէին մինչեւ որ ճամբուն վրայ հոգեւորաւ ինչային: Կամակաստէն շատ փափակ մանուկներ որ չէին կարող քայլելու ստակաւ ի ստիպման դիմանալ, ճամբուն ելիքը կը յայտնէին, մինչդեռ իրենց մայրեր անգիւղթեամբ շարունակ յառաջ կը մղուէին, իրենց պղտորները դարձեալ՝ զբոսնելու կարելիութիւնէն յուսահատ:

Ուրիշ մայրեր ալ որ իրենց բազկաց մէջ մանուկներ ունէին, շուգելով անոնց իրենց աչքին առջեւ մեռնիլը տեսնել և անոնց կեանքը պահպանելու պէտք եղած մեռնողը սալու անկարող ու նաեւ զանաք մի անմահութեան ճակատաբեր յանձնելով ճամբուն մէջ կողմը թողելու տաղանալը տանելու անկարող, իրենց անցած տեղերու հորերուն մէջ կը նետէին ու այսպէս իրենց մանկիկներու տառապանքին վերջ կուտային զի զոնէ այս կերպով անոնց ճակատագրին ճանձնը բնաւ միութարութիւնը կուսնային:

Այս դժբաղդ բնակիչները, որոնց ըստաւոր մասը Զէյթունէն էր, մեծ մասամբ երկու տեղ հաստատուեցան. մէկ մասը ճախճախուս մի չըջանալի մէջ տեղաւորուեցաւ, որ մահաբեր մարտիայի պատճառաւ մինչեւ հիմայ բնակելու բնաւ յարմար չէ եղած, մինչդեռ միւս մասը պարսից ծովածոցին վրայ գտնուող այնպիսի կորուստարներ վայր մը իրկուեցաւ որ խեղճ զոհերը աղաչեցին որ իրենք ալ ճախճախուս չըջանը գրկուին. սակայն իրենց աղաչանքին կարեւորութիւնը չարեւեցաւ:

Կառավարութեան դատողութիւնը Այս ստակալի միջոցներուն համար, որոնց

ձեռնարկած են Կ. պոլիս Թուրքերը, կը յայտարարեն թէ միմիայն Հայերը մեղադրելի են. կըսեն թէ երբ Տարտանէի վերայ ներկայ յարձակումը սկսաւ, Հայոց իմաց տրուեցաւ որ եթէ Թուրքերուն իրենց կայսրութիւնը պահպանելու համար բոլոր ոյժերն իրենց կողմէն ոգտուելով իրենք ալ տպաւորութեան ելլեն, իրենց հետ անխնայ կերպով պիտի վտորկուին: Այս աղաչարարութեան մասի չըջին Հայերը: Ոչ միայն ապստամբեցան և խել մը կարեւոր քաղաքներու տիրեցին, Վան քաղաքն ալ միտան, այլ և Ռուսերուն Կովկասի մէջ յառաջ մղած պատերազմին պնդեցին: Կ. պոլիս իշխանութիւնը կը յայտարարեն որ իրենց համար ուրիշ կերպ մը չկայ բոլոր Հայոց ձեռքէն իրենց ապահովութիւնը պահպանելու: Եւ թէ բոլորը մէկէն պատժելով, բուն յանցաւորներն ալ պատժեք կը ընին և միւս զանաք կարգիւն միւսներուն կողմէ ալ ուրիշ ապստամբութիւններ:

Այսպէս արամարանելը նախ ցոյց կուտայ խելքի և դատաւորութեան պակասութիւն. երկրորդ՝ մարդիկ կատաղելու անկարողութիւն: Կըսեն իսկ իշխան Հաջէն-Իսէ-Լանկընպէր որ Գերմանիոյ դեսպան Պարսն Վանկընչոյմի բացակայութեանը իրը chargé d'affaires Կ. պոլիս հասած է, ըստ վկայութեան «Թայմ»-ի մասնաւոր թղթակցին Միդիլիէն քաղաք հեռագրին Կ. պոլիս հասած առեւը հոն բոլոր վարչական ճիւղերուն մէջ տիրող անկանոնութեան և անկարողութեան վրայ դարձաւ: Իսկ կառավարութեան տեղեկագրերը և կարծիք յայտնելով որ ներկայ խառնակութեան առկա տանելու մի միակ դարմանը Թուրք պաշտօնավարներու տեղ գերման պաշտօնավարները զննել է: Անուշտ մեր հաստագրութիւն, կիսակիրք կամ բոլորովին անուս և աշխարհի անցուղարձին անձանք Թուրք պաշտօնավարներու տեղանիւն անուշ չիգար այս: Եթէ Թուրքեր երբեք ուժեղ եղած են, այդ Հայերու չեղանգնութեան շնորհիւն էր. ստոր պակասը Թուրք կայսրութիւնը կորստեան պիտի մղէ և այս անկումը հիմակաւն Կառարարները և անոնց թեւակները իրենց աչքովը պիտի տեսնեն:

Կ. ՅԱՆՈՒՄԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴՐՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ԱՆԳԼԻՍ

Լոնտոն, 12 Օգոստոս 1915

(Շար. 4րդ Թուէն)

Ա. Լորդ Գրովըր եւ Ուայկալան շարդեր Զբաւականանալով Լորդերի ժողովին մէջ խօսուած ճառերով և կառավարութեան ներկայացուցիչ Լորդ Գրովի

տուած պատասխանով, Լորդ Գրովըր յուլիս 30-ի «Թայմ»-ին մէջ հրատարակեց մի բաց նամակ «Գերմանիա և Արեւելք» վերնագրով: Մեծագրեցիկ Լորդի առանձին յանձնարարութեամբն է որ յառաջ կը բերեմ իր նամակը:

«Կը վախցուի որ Լորդերի ժողովին մէջ Լորդ Պրայսին ի պատասխան հայկական վերջին ջարդերի մասին Լորդ Գրովի արտաստանած խորագէտ նշանակալից և հիմնադէս ուղիղ խօսքերը չպիտի հասնին Թուրքիայի բնակիչների ականջին: Սակայն կարելի է որ «Թայմ»-ի մէջ այդ խօսքերի կրկնութիւնը պիտի գրուէ անմիջ. ուղարկութիւնը որոնք կը հետաքրքրուին Արեւելեան դրածերով և որոնք բախտաւոր են այժմ ապրելու այն երկրներին մէջ ուր հնարաւոր է այս լուրերի շրջաբերութիւնը: Լորդ Գրովի հաստատուէ ետք այն զրոյցները ճշմարտութիւնը թէ «Հնդհանուր ջարդեր և բռնի տեղափոխութիւններ կատարուած են Հայաստանի մէջ», աւելցուց թէ նոյնչափ ճշմարիտ է նաեւ որ այդ ոճիրները սանձուած չէին գերմանացի պաշտօնեաների կողմանէ, որոնց ներկայութիւնը և ազդեցութիւնը կառավարչութիւնը կարող էին չափաւորել ժողովրդի տառապանքները: Այդ պաշտօնեաները գէպի այդ երկիր և անոր բնակիչները ցոյց տուած են շնական անտարբերութիւն:

Իրեն մէկը որ իր կեանքի լաւագոյն տարիներ անցուցած է Արեւելքի մէջ, կը շարունակէ Լորդ Գրովըր, և որ խորագէտ կը հետաքրքրուի Արեւելքի բարոյական ու նիւթական բարեկաւարութեամբ, եւ կը ցանկայի զօրաւոր կերպով յայտարարել որ օսմանեան կայսրութեան բնակիչները, իսլամ թէ Քրիստոնեայ, ոչինչ չահելիք չունին Թուրքիայի մէջ գերմանական գերակշռութեան հաստատումով: Ոչ միայն պիտի անհետանան թուրքական իրական անկախութեան ամեն երեւոյթները, այլ և թէ՛ Քրիստոնեաների և թէ՛ իս-

լաճիւրի պատահան եղող թիւքա-
կան վարչութեան յաւելոյն թերու-
թիւնները՝ ոչ միայն չպիտի նուազին,
այլ պիտի կրկնապատկուին եւրոպա-
կան մի գործարար տարրի յաւելումով
որ իր բարոյական երեւոյթներով կը
ներկայացնէ Արեւմտեան քաղաքա-
կրթութեան նւազողոյն հիմնալի
գիծերը: Արեւելցիներ ինչ գաւա-
նանքի կամ ազգութեան էլ որ պատ-
կանին, լու կընեն եթէ մտածեն այդ
կէտերի վրայ:»

(Ստորագրութիւն) ԳՐԾՄԸՐ
Անկէց ի վեր հաստատուող սկսե-
ցին երեւի լուրեր խմբագրութիւննե-
րի, բունի տեղափոխութիւնների և
թիւքական ուրիշ վարչագրութիւնների
մասին:

Օգոստոս 6ին. Ազատական բարձր
թերթերի և մի քանի պահանջաւոր-
կան օրկանների մէջ երեւցին նոր
արհաւիրաց լուրեր՝ հաղորդում հե-
ղինական արգելաբէ մը (լուր Գրա-
սէն՝ ըստ «Manchester Guardian»-ի):

«Թիւքական գաղանթ թիւններ
Հայաստանի մէջ» վերնագրով տեղե-
կադիրը կը հաղորդէ Չէլիթունէն և
Մարաշէն 28.000 հայերի տրտաք-
սումը, որոնք կը զետեղուին անտա-
նելի կլիմայական պայմաններ և իս-
լամական շրջանների մէջ, ինչպէս
Կոնիա, Կեսարիա, Գադամանի,
Տէյրէյ Զօր և մինչև իսկ Պոլսոյ
Գետոյ տեղեկագիրը կը թուէ բունի
տեղափոխութեան, Հայերի կալւած-
ների գրաման և թիւքական գաղա-
նութիւնների ուրիշ փոխանք: Երկ-
րորդ մասը կը բաժանուի վանէն
Ալվատեան արքայիսկայուն և կա-
ռավարիչ Արամէն հասած մի հեռա-
գրի պատճէն ուղղւած օր Բապին-
սընին, որով առաջինները ներկայա-
ցնելով տիրող թշուառութեան և
համաճարակների կատարած վարդը,
օգնութիւն կը խնդրեն: Տեղեկագի-
րը կը վերջանայ յիշելով որ ի պա-
տասխան վանէն հասած հեռագրին,
արդէն փոխադրուած է 400 անգլ-
ոսկի Ալվատեան սրբազանին և պը-
Արամին և կոչ կը կարդայ անգլիա-
կան համարակութեան, նպատակու
հայկական կարմիր խաչին:

«Manchester Guardian» որ կը հրա-
տարակէ այդ կոչը և Հայաստանի
քարտեղը, նոյն օրուան թուով (օգոս-
տոս 6) կը հրատարակէ նաև մի խմբա-
գրական (ոս երկրորդն է այս շաբ-
թեան մէջ) «Հայաստանի տառա-
պանքներ» վերնագրով:

«Եթէ գեռ կան մարդիկ, կըսէ
խմբագրականը, որ չեն հասկնար
Հայաստանի մէջ թիւքական գաղա-
նութիւնների լիակատար անհաւորու-
թիւնը, անոնք լու կընեն եթէ կար-
գան այժմ ամէն օր հասնող մանրա-
մասները: Ասոնք այլևս ամենափոքր
կտակածի տեղ չեն թողուր որ հայ
ցեղի հիմնական բնաջնջման համար

կանխատեսւած և անդթօրէն յղաց-
ւած մի ծրագիր գործադրութեան
տրուած է: 1909ի զինուորական օրէն-
քով կառավարութիւնը իրաւունք
ստացաւ զինուորագրել 18-50 տա-
րեկան բոլոր հայեր, և իշխանու-
թիւնները շուշացան օգտուիլ այդ
պատեհութեանէն, ձեռք ձգելու, զի
նախապէս և, ուր որ հնարաւոր
էր, ստանալու հայ արու ազգաբնա-
կութիւնը: Յանկարծ ջարդեր սկսե-
ցին անպաշտպան գիւղերի մէջ,
կարմէ նկատել որ այդ ջարդերը
տեղի կունենան ոչ միայն Տի-
արեւմտեան Հայաստանի մէջ, ուր
թէ և անարդարանալի, բայց կարե-
ւի է բացատրել անով որ Հայեր օգ-
նութեան բազմակ կարկառեցին առ-
սական արշաւող բանակներին, այլ
նաև հեռուներ դէպի ներս և Կիլի-
կիայի մէջ: Մարդկանց, կանանց և
երեխաների լրբենի և անխոր սպա-
նութեամբ, ասոնք մինչև տեղում կը
գերազանցեն Ազատի Համիտի սար-
քած ջարդերը: Բայց Երիտասարդ
Թիւքերը չեն գոհացած ատով:
Անոնք իրենց նախորդէն աւելի դի-
ւային հալածանքի մի ձև ընտրած
են. բունի տեղափոխութեան պատը-
ւակին տակ անոնք ամբողջ համայնք-
ներ կը տեղափոխեն դէպի այնպիսի
գոտանք ուր կայ գերակշռող մի
խումբ տարր, և անոնց տեղ կը հա-
տառեն Արաբներ Միջագետքէն և
Մուհաճիրներ Պաղքաններէն: Այս-
պէս, օրինակի համար, Միջերկրա-
կանի ծովեզերքի Հայերը տեղափոխ-
ւած են դէպի Տէյրէյ Զօրի աւա-
ղուանքը ուր անոնց անյայտացու-
մը միմիայն ժամանակի հարց է:
Անդթութեան գալով, հալածանքի
այս վերջին ձևը իր երկարատև հո-
գեվարքով աւելի վատ է քան ուղ-
ղակի ջարդը:

Ակներե է որ երբ Կոնստն-
թեան բանակցութիւնները և Հայաս-
տանի խնդիրը մէջտեղ կը դրուի,
Թիւքեր անկասկած յոյս ունին որ
կարող պիտի լինին մասնանշել թէ
աշխարհագրականօրէն և ցեղագրա-
կանօրէն Հայաստանը այլ ևս գոյու-
թիւն չունի: Պետք է յուսալ որ
անոնց բարբարոս միջոցները ոչ մի
օգուտ չպիտի բերեն Թիւքերին, և
թէ մի աղբ որ կրած է մարտիրո-
սութեան վեց դարեր և որ այս պա-
տերազմին մէջ կողմնակցեր է ազա-
տութեան և քաղաքակրթութեան
դասին, և որ այժմ կը կրէ ամենա-
դառն մարտիրոսութիւնը, պիտի ըս-
տանայ իր պահանջած իրաւունքնե-
րը, որոնք արժանի է ապահովագրու-
ման:

(Շարունակելի)
Ա. ըշակ ՍՍՏՐԱՍՏԵԱՆ

ՏՐԱՊԻԶՈՆԻ ՀԱՅԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ

Օգոստոս 25ին Հոռմէն կը հեռագրեն
հեռեկալը:

Մէսաթիո լուրերը կը հրատարա-
կէ Տրապիզոնի ընդհանուր հիւսա-
տոս Տիար Գոսինիի հետ ունեցած
մէկ տեսակցութիւնը որ Հոռմ հա-
սած է բաւական օրէ ի վեր:

Ըստ Տիար Գոսինիի, օսմանեան
կայսրութեան արդի կացութիւնը
յուսահատական է: Միւսլիման և
Քրիստոնեայ ժողովուրդները այլևս
չեն կրնար տանիլ այդ միմիակ Գիւ-
մանցիներն են որ կուզեն երկարա-
ձգել կայսրութեան հոգեվարքը, իսկ
իրենց երկրին օտարներէ գրաւու-
մով արագ խաղաղութեան մը կը
ցանկան օսմանցիները: Ծակատա-
գրադաշտ ժողովուրդը ապստամբ-
ւում քաջութիւնը չունի բայց Գիւ-
մանցիները և Միւսլիման և Յա-
լիլիմութիւն կոմիտէն կատեն բոլորն
ալ:

Յետոյ հիւսպատուը խօսած է Տրա-
պիզոն, Էրզրում, վան, Պիթիւս և
Սիլիսի վիլայէթների Հայերի կրած
հալածանքների մասին:

Տրապիզոնի վիճակին մէջ, ուր կը
գտնուէր Տ. Գոսինի, բոլոր Հայերը
ժանտարմների ուղէկցութեամբ դէ-
պի ներսերը քլած են յունիս 24էն
սկսեալ: յետոյ զրկուած են աւելի
հեռի բնակավայրեր, Միջագետքի
մէջ: Զորս հինգերորդը մեռած են
ճանապարհին անլուր անգթութիւն
հերի են խմբակաւ: Ընդհանրա-
կապէս եկաւ, կեդրոնական կա-
ռավարութիւնէն և Միւսլիման և Յա-
լիլիմութիւն կոմիտէն:

Տեղական իշխանութիւնները և
նոյն իսկ միւսլիման ժողովուրդները
փորձեցին ընդգրկմանալ և նուազեցը-
նել զհերի թիւը՝ զանոնք պահելով
բայց ի զուր: Կոչուի հրամանները
բացարձակ էին և ամէն ոք ստիպ-
ւեցաւ հնազանդիլ: Հիւսպատուը փոր-
ձեց միջամտել և ազատել անուազն
կիները և տղաները Յալիլիցաւ շա-
տեր ազատել որոնք սակայն կոմի-
տէն եկած յատուկ հրամաններին
վրայ անոնք ալ միւսներին հետ խա-
նուեցան:

Անմեղների ճյուրիտ կատարած մը
եղաւ այս. բռնութեան անլուր բան
մը և յայտնի բռնադատութիւն մ-
մարդկութեան ամենէն նուիրական
իրաւունքներին:

Կաթոլիկ Հայերը որոնք միշտ
յարգուած են ի բաց առեալ ջարդի
ժամանակները, այս անգամ աւելի
գէշ վարմանքի մը են խմբակաւ:
Բան միւսները: Տրապիզոն բնակող
14.000 Հայերէն, լուսաւորչական,
կաթոլիկ կամ բողոքական, որոնք եր-
բէք խռովութեան կամ անկարգու-
թեան պատճառ չեն եղած, կը մնար
միայն հարէր հոգիի շափ հիւ-
սպատուին մեկնած ժամանակը, յու-
լիս 24ին:

Տիար Գոսինի կը հաւատաւ որ մէկ
ամսի ժամանակամիջոցին, ինք ներ-
կայ դանուեցաւ սոսկալի տեսարան:

ների, անմեղների խմբովն մահա-
պատժի են խմբակաւ: Հիւսպատու-
ստարանի պատահաններին առջեւ
կանցնէին Հայերի երկար շարքեր՝
օգնութիւն տրեւելով, ինչ որ ան-
կարելի էր տալ 15.000 զօրքերի,
հազարաւոր ստիկանների և Միւս-
լիման և Յալիլիմութիւն կոմիտէի
կազմած կամաւոր խմբերի հսկողու-
թեան տակ գտնուող քաղաքի մը
մէջ: Սկսեալ, արցունքներ, ա-
նէժքի, անձնատապանութեան, յա-
կարծական խելագարութեան, փո-
ղոցներին մէջ հրացանաձգութեան,
գիւղերի և տունների հողհնների տե-
սարանները անկարելի է նկարագրել:
Հարիւրաւոր դիտելներ կը գտնուէին
փողոցներին մէջ ամէն օր: Կիներ
բռնաբարել, տղաներ վերցնել իրենց
ընտանիքներէն միայն մէկ շաղկիւղով,
տեղափոխել զանոնք նաւակների մէջ
և խեղդամահ ընել Սիլիսի կամ
գետերի մէջ, թիւքա տիրապետու-
թեան պատմութեան մէկ նոր էջի
միջագետքներն են:

Հիւսպատուը յարած է. «Երբ մէ-
կը ամիս մը շարունակ ներկայ կը
գտնուի ամէն օր այսպիսի տարա-
փելի տեսարանների և ինքզինք ան-
կարող կը դառնէ բան մ'ընելու, կը
մտածէ թէ արդեօք բոլոր մարդա-
կները, աշխարհի բոլոր գաղան-
ները Սիլիսի վիլայէթ են. նման
կատարածներ ամբողջ քրիստոնեա-
թեան վրէժխնդրութիւնը կը պա-
հանին, եթէ գիտնալին այն ամէնը
ինչ որ ես գիտեմ, այն ամէնը որ ես
տեսած եմ աչքերովս ու լսած եմ ա-
կանջներովս, տակաւին չէղոք բոլոր
քրիստոնեայ պետութիւնները պիտի
պարտաւորուէին ոտքի ելնել թիւք-
քիաի դէմ, անէժք ազաղակել բար-
բարոս կառավարութեան և Միւս-
լիման և Յալիլիմութիւն կոմիտէ-
ին դէմ և պատասխանատու համա-
րիլ Աւստրո-Գերմանները որոնք կը
թողարան կամ նոյն իսկ կը հալա-
նաւորեն իրենց օգնութեամբ այն-
պիսի ոճիրներ որոնց նմանը չը կայ
ոչ հին և ոչ նոր պատմութեան մէջ:
Անպատմելի ամօթ և դարչանք մ'է
այս:

ՀԱՅ ՓԱԽՍԱԿԱՆՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ

Իդդիբէն յուլիս 23/5 օգոստոսին
հեռագրած են «Հորիզոն»-ին:

«Վանից, Շատախից և այլ վայ-
րերից գաղթում են միայն կուր-
անընդունակ տարրերը: Որոշումը
ապագայ անելիքների մասին յայտնի
չէ:

Վերջանալու վրայ է վանայ լճից
հիւսիս գտնուող հայերի գաղթը:
Արեւելցիք ևս գալիս են: Մինչև այժմ
եկամների թիւը հաշուած են 40.000,
դեռ 20.000 էլ ապաստում են: Գաղ-
թականների թիւը Բերկրի-Կալէ-
Ղըղը-Գիլգալի ուղղութեամբ հաս-
նում է սարափելի չափերի, մինչև
150.000ի: Գաղթականութեան այս
մասը շատ աւելի հիւանդներ ու մա-

հայտնաբերվում է առաջին հայ չկայափոխադրումը հանդիպումը միջոցներ չկան:

— Վեհ. Հայրապետին կողմէ իդդիլի գաղտնի է խորհրդի եպիսկոպոս, փախստականներին օգնութեան հասնելու համար: Ապագայ հայտնաբերումը անհայտ է հետեւի հիմնադրում են այն. տեղ: Պատահաբար չառնեմ է:

— Ճանապարհին գաղթականները բաժնուհի են երկու մասի. մաս 100.000 հոգի անցեր է Արարատ որոնց թիվները պաշտպանած են Արարատի կը և Գրոն իրենց խումբերով և գեներալ Ն. իր զորքով իսկ մաս 50.000 հոգի Պանիկէն ճանապարհը փոխեր է գեղի Պարսկաստան, թիվները պաշտպան ունենալով Բեռլին և Համադանը:

— փախստականներէն մաս մը թողնաւորած են տեղաւորուիլ Երեւանի նահանգին մէջ:

ՊԱՅԵՐԱՐԸ

Առաջին վրայ ազդեր, ընկերութիւններ, անհատներ և ամէն տեսակ արարածներ իրենց գոյութեան կոխը ունեցած են, և իրենց գոյութիւնը պաշտպանելու համար ալ տակաւին կը կռուին: Բնականորէն քանի կապի չգտնուի բնականութիւնը, պատերազմէ խոյս չենք կրնար առնել: Հայը իր պայքարը կը մղէ ընդդէմ թուրք բռնապետութեան որ դարեւան ընթացքին մէջ խլած էր իր իրաւունքը և պատիւը, և այս վիճակում կոխը որ կը մղենք, մեր արդար պահանջն է, որուն դարեւան ի վեր ձգտած է հայ Ազգը և անոր սիրոյն վատնած է կեանք, պատիւ և դրամ:

Կը մըցի մինչև վերջ հայ ազգը, իր ուսման շափոցները համար աշխարհին թէ ինք ալ ազգաց շարքերուն մէջ ունեցած է անցեալ մը, և այժմ կը պահանջէ իր իրաւունքը զինք հալածող թուրքէն: Վատ թուրքը պատմով այս, ամէն բոլոր իր վերջին ջանքն է որ ի զորք կը գնէ այժմ Հայաստանի մէջ, բնաբարելով հայ պատիւը, թաւանելով հայ ստացածքը, հուրի մատնելով հայ օճախը:

Հայեր, այս բոլորի գագաթնակէք ալ ձեր վսեմ պարտականութեան առջև, և միանալով արձագանգ տուէք քաջարկութեամբ Հայերու ձայնին, յիշելով անցեալը, զիտելով ներկայն և երեւակայելով ապագային պատասխանատուութիւնը: Երանելի հազար երանի այն հայ կամաւորներուն որ ճակատագրաւորաբար մտած կը լուծեն իրենց դարաւոր վրէժն անիծեալ Թուրքէն, կը թափեն անվշտ իրենց արիւնը ի սէր ազատութեան: Այս շարքէն դուրս եղող հայ երիտասարդներուն հրաւեր, թող պահ մը օրինակ առնեն չորս հզօր պետութեանց քաջարի գահակներէն, որ ձգած են իրենց հանդիստ կեանքը, վաղած գնացած են զինուորական, պաշտպանելու համար իրենց հայրենիքը, անթիւ կորիճներ իւրեւած են իրենց սիրելեաց ծոցէն և դացած են կուրծք զնեղ գոռացող թնդանթներու գէմ, տապալելու համար իրենց սպառնալից բռնակալութիւնը, օգնութեամբ այն խելաւոր թէ վաղը կամ միւս օր յաղթութեան դրօշին տակ պիտի վայելեն ազատ կեանքը:

Պանդուխտ հայ հաստատմանը, դուք որ նիւթապէս աւելի ազատ, որոշ ու նպատակաւոր գործի մէջ կը գտնուիք քան թէ այն դժբաղդ ճակատագրը որ ցաւերով մը խոցող հայրենի օճախին մէջ այժմ ենթակայ է աներեւակայելի վիճակի մը, գթացէք անոնց աղիւղով թափած արցունքին և հասէք օգնութեան ամէն լիկոններով:

Հայեր, հաւաքուեցէք հայ պահանջին շուրջ և համագործեցէք որ ներկայ սուրբէն և հաւերէ ազատուող Հայ պիտի ապրին նոր արշալոյսով մը: Մենք պէտք է վազենք մեր սպառնացող բռնակալ Թուրքին դէմ և փշրենք հինգ դարեւան ի վեր մեր վրայ ծանրացած չղթան ու վերականգնենք մեր նախնական հայրենիքը շնորհիւ չորս հզօր հայասէր գաղնակից պետութեանց:

Սուրբ ԱՊՍՏՈՍ

Արտի-Պէլ-Ապրէս (Ալմէրի)
15 օգոստ. 1915

ՎԱՆԻ ԾՈՒՎԻՆ ՀԱՄԱՐ ԵՌԳԵՆԱՆԵՐ

Մոսկուայի Հայերը վառ քաղաքէն նուիրեր են մէկ շոգենու և թիֆլիսի կենդր. Բիւրօն ալ 2 շոգենու որոնք մինչև իր գիր տարուած են, անկէ վառ փոխադրուելու համար:

ՌՈՒՍ ԶՕՐԱՐԱՆԱԿԸ ԹԻՐԻԲԱՅԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Պետերբուրգ, 27 օգոստ.

Բառնելի հովանի մէջ մեր զօրքեր առին Գրգլարտաղը, վառն ուղղու. թեան մէջ ընդհարումներ մեր յալապապահներին և թիւրք զօրքերին միջև:

ՅՐԱՆՍԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՅՐԷՆ

Ամբողջ գիշերը, մինչև 12, ամէն զգուշութիւններով կամաց կամաց քայլէ յետոյ, հասանք հանգստեան խրամատներին (tranchées) մէջ. թըն. զանօթի որոտը անգաղար էր. փրան. ստիւան 75ին ձայնը աներեւակայելի կերպով կը պատուէր օդը, երբեմն տեղ տալով իր աւելի խոշոր եղբայրներին՝ 105ին կամ 120ին ձայնին: Թըշնամիէն ուղիղ գծով (à vol d'oiseau) 1.500 մէդր հեռու էինք և անոր հըրացանի գնդակները անգաղարով վզվզոցով մը կանցնէին մեր գլխներին վրայով, ծառերին վրայ գարնե. լով երբեմն վայտ կատրելու ձայն կը հանէին, կործեն թէ ծառը կը ճկար. (կարգացիք վերջերս զըրւած յօդուած մը ծառերի վերքերի մասին. շատ ծառեր գնդակ տուցած լինելով կը մեռնէին եղբր): Մեր տեղը որ ... ի մաս էր, փոքրիկ բլուրի մը գագաթին կռուն էր ուր գնդակները չէին կարող հասնել. իսկ թնդանթի ռուսները առջին անգին կիլ. նային ու յաճախ, օրական 10.12 հատ (Թնդանթի մը պարտաւային նշան կառնէ ընդհանրապէս հալու. աւարդ թնդանթին վրայ եթէ կա. բողանայ անոր տեղը նշանել որ շատ դժուար է, հոգին տակը թաղւած են):

2.3 օր այդտեղ մնալէ յետոյ, երեկոյեան ժամը 5ին ճանրայ ելանք ... ի առաջին գծի խրամատները երթալու համար: Այդ ժամանակ բեռները նեղ ու բարձր կը կապեն ուսերին վրայ. նեղ՝ որ միջնուղիներէն (boyaux) անցնել կարելի լինի. իսկ բարձր՝ որ եթէ ռուսը մը պայթի

մօտերը, գէպի գիտինը կը նետուին ու ծրարը գլուխն ալ կը պաշտպանէ: Միջնուղիներէ անցնելը ամենադժուար ու յոգնեցուցիչ բանը եղաւ որ տեսած էի. եթէ օրտալ ճանրայ. ներէ անցնելք այնպէս որ իրարու պատահինք վրայ լինող գնդակերի հետ (2 կարելի է անցնել): շատ վտանգաւոր կը լինի այդ զի եթէ թնդանթին հատկանայ որ վերադարձ բացուի (relève) կընեն, ուղղակի կռուի (arroses) ճանրայները:

Վերջապէս, գրէթէ մութ առեւ հասնեք (ճանրան անդադար զիկ. պէք կընէ այնպէս որ եթէ տեղ մը ռուսը մը պայթի, կտրենքը չեն կրթար ամէն ճանապարհին վրայ): Ամէն մէկին որմամակ (créneau) մը նշանակուեցաւ ուր պղտիկ ծակէ մը պէտք էր որ 2 հոգի վախն ի փոխ զիտէին թնդամին: 6 հոգի որմէ մէկը ես էի, մտնաւոր տեղ մը գրին ուր անդադար ստինը հրացանին անցուցած պէտք էր պատրաստ գլու. նուիլ գիմարելու եթէ յանկարծ այդտեղէն յարձակէին: Մեր գլու. նաւած տեղին մօտ ծակ մը կար ուր նաեւ պէտք էր սողալով մտնել, լսելու համար թէ հողը կը փորեն միւս կողմէն մեզ գէմ ախան լսանալու (miner) համար: Մութ առեւ հասնած լինելուս պատճառով ոչ ոք զիտէր թէ այդ ծակը ուր կը տանէր. ուստի պաղարին մէկը լինելով ես մտայ ու ամբողջ գիշերը լուսոցի ախանջն ցիւրի մէջ և ամբողջ ուշադրութիւն լարած սրտէս զի չիտակ կերպով լսեմ և ի դուր մարդ չար թընցունեմ: Պէտք է ըսել որ գիւրին բան չէր. այս մէկ գիշերուայ մէջ միայն ունկնդրոցին (poste d'écoute) վրայ 500ի շափ արտածիգ (projectile) լնկաւ, գնդակ կամ ռուսը. հողը ա մէն կողմէ կը վրէր և չգիտցողի մը համար դժուար էր հասնել որ կը փորեն թէ պայթիւններէն կը վրի Սաւառեան ժամը 2ին գարեղէնը (որ առաջին անգամ մեր ռազմաճակատը կուգար) հարցնել տուաւ ինձ թէ բան մը կը լսեմ. — Ոչինչ, պատասխանեցի: Աւելի վատահ լինելու համար վարժ ճանչցուած ուրիշ մէկն ալ իմ տեղը զրկեց լսելու. սա յետ եկաւ տարափահար ըսելով թէ ամբողջ տակը փորուած է արդէն: Ես պնդեցի որ իր սրտի բարախումբէն հետ չփոթեր է ինչ որ փորձեր էի երբ ձախ կողմի վրայ կը պատկէի: Ամբողջապէս զինուորական ճարտարագետութեան (génie) սպայներ ու մասնագէտներ կանչուեցան որոնք ինձ իրաւունք տուին: Հետեւալ ամբողջ օրը անցաւ հրացանաձգութեամբ ու երբեմն ուսակոծութեամբ. երեկոյեան ժամը 5ին թնդամին ըս. կըսաւ կատարեալ կերպով ուսակոծեալ մեզ անգ այնպէս որ ժամը 8 1/2ին հեղեղի պէս կիջնէր մինչդեռ մեր թնդանթները (որոնք քանի մը քիւլմէզը հեռու են բայց հեռախօսով միացած) կը մնային լուս: Մենք ալ զաղբեցուցինք հրացանաձգութիւնը վախնալով իսկ ձեռնառումը նե.

տեղ քանդի հազիւ 20 հատի շափ ճնացած էր և պէտք էր պահել ճգնամամային (critique) բոլորէն համար: Երեսնագետին (sargent) հետ իրարու երես կը նայէինք հարցնելով թէ ինչ պիտի լինի մասը փոքր: Սիւրբ է ըսել որ մեր սարսիւրը այդտեղ չէին: Յանկարծ թնդամին կրակը աւելի ևս ստատկացաւ: Ունեղըրոցին մօտիկ որմամակին պահ. նորդ զինուորը դուրս ելաւ իր տեղէն, ըսելով թէ աւելորդ է կենալ, ալ ոչ բան մը կը լսեմ, ոչ ալ կը տեսնեմ: Երեսնագետին ըսի թէ չէ կարելի պարապ ձգել ու երեսին տեղը մտայ: Հազիւ գիտատեղէն էի որ կատարեալ փոթորիկ մը սկսաւ իջնել մեր գլխին. դժուար է երեւա. կայել. ռուսը, ձեռնառումը, ախանա. ռուսը (torpille), նռնառումը (grenade), զնդակ, պայթուցիկ գնդակ կը տեղային անձրեւի պէս. ամէնք ալ հաս. կըցանք թէ յարձակումի մը նու. խափելով են տայ: Ետեւ խրամատին մէջ «Ծառա՛՛» ձայնը լսեցի. քովս ռուսը մը կար, նետեցի գէպի թնդամին. այդ ժամանակ լսեցի որ ետեւ մեր լինելէն ստանք չիտնաւած կը քաշուէին գէպի յետ, սխալ ուղղութեամբ մը, կրակի տարածի տակ: Յատկեցի խրամատին մէջ. տեսայ որ հրացանն անհետացեր էր. չիտնաւած մէջ մէկը վերցուցեր տարեր էր և ես մնացած էի անզն, միայն տոսհարուած եան տարճանա. կովս որմէ 2.3 փամփուշտ կրակեր էի արդէն: Իսկ կը լսեմ. — արդ տեսն, զիտատեղէն դուրս ելնելու ժամանակ: թնդամու կրակը այն. շափ կը տեղար անձրեւի պէս որ ա. կամայ. բնազդօրէն, անձրեւոց մը բռնաւու շարժումն (geste) բրի...

Խրամատին մէջ հետեւեցայ ըն. կերներիս. կային որ այնչափ չիտնաւած էին որ չէին կարող իրենց ունեցած փամփուշտների ծրարները շատ շատ քակել. սկսեցի մէկին միւսին կեցունել, փամփուշտներ բաժ. նել, վերադարձներին հանել միւսներին տալու համար և կամաց կամաց կրկին բարձրաձայն քաջալերելով սկսան սիրտ առնել բոլորը ու վերադառնալ մեր տեղը:

Ծեսարանը անկարագրելի էր. ամէն կողմէ պայթիւններ. մեր հրացանա. ձգութիւնն ալ ստակալի դարձած էր: Զգիտեմ ինչպէս հրացան մը անցաւ ձեռքս որ տեղ մը լնկած էր: Երկնքին մէջ ռուսները սուլելով ու փայլելով կանցնէին մինչդեռ դոյն. զգայն լուսաւորող հրթիռներ (fusées éclairantes) ստակալի հրախաղի (feu d'artifice) նման կը լուսաւորէին մեր բոլորտիքը ցերեկուայ պէս:

Յանկարծ 75ի ահաւելի ձայնն ալ սկսաւ խաղին մէջ խառնուիլ: Թըշնամին կրակը դադարեցուց. երկնքին մէջ եռագոյն հրթիւ (fusée) մը ելաւ որ իր պարապութիւնը կաւետէր մեզ: Il était temps! մեր քովս ալ ոչ փամփուշտ ոչ ռուսը մնացեր էր:

Ամէնք ալ մեր տեղերը նորէն լսեցին էինք և ալ ոչ մի ձայն չէր

Le Gérant : François CARRIÈRE.
Marseille. — Imprimerie du Midi